

Аліна БОНДАРЕНКО, здобувач
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2936-3986

ОСОБЛИВОСТІ ФРЕЙМОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі української та кримськотатарської мов)

Стаття розкриває зміст і структуру поняття «фрейм» у сучасній лінгвістичній науці, а також окреслює основні підходи до класифікації фрейму у перекладознавстві, як ефективного інструменту для пояснення процесу перекладу. У нашому науковому доробку ця класифікація застосовується для аналізу художнього твору М. Матіос «Армагедон уже відбувся» у кримськотатарському перекладі Ш. Саті, що було опубліковано у збірнику «Кримський інжир» (2019 року). У статті вперше досліджено особливі умови формування статичного та динамічного фреймів, продемонстровано переваги використання фреймового перекладу задля збереження ментальних образів, задуманих автором, з мінімальним їх викривленням.

Ключові слова: фрейм, когнітивна одиниця, інтерпретація, ситуативний відповідник, динаміка, статика.

Постановка проблеми. Сьогодні у перекладознавстві широко застосовуються дані та здобутки когнітивної науки про закономірності отримання, розподілу, структурування інформації та перетворення її на знання, а також представлення знань у вигляді концептів, фреймів, скриптів, сценаріїв та інших схем, що змусило науковців по-новому поглянути на перекладацьку діяльність. Нині чітко простежується тенденція переходу від лінгвістичних основ перекладу на новий рівень аналізу та моделювання, що створює ширші можливості розгляду специфіки мислення перекладача та створення теоретичних конструктів на основі когнітивного складника перекладацького процесу. Таким чином, триває становлення когнітивного перекладознавства, в основу якого покладений фрейм. У сучасних дослідженнях щодо проблематики роботи людського мислення, тобто когнітології, переклад сприймається як певна послідовність розумових операцій, виконуваних когнітив-

ною системою перекладача, реалізація його когнітивного ресурсу [4, с. 56]. Центром наукового інтересу стає процес перекладу, у якому перекладач, носій певної культури, приймає і передає моделі, створені носієм іншої культури.

Метою статті є демонстрація актуальності фреймової інтерпретації художнього тексту з української кримськотатарською мовою для вирішення проблем, що виникають при перекладі ментальних образів, відображених у культурно-маркованій лексиці вихідного твору, у процесі перекладі на іншу мову в іншому культурному середовищі.

Актуальність цієї наукової розвідки визначається спрямованістю сучасних перекладознавчих досліджень на когнітивний аспект перекладу, а також загальною невивченістю теми фреймового перекладу у кримськотатарській мові.

Виклад основного матеріалу. Термін «frame» з англійської – «рамка», «каркас». Поняття «фрейм» ввів у 1974 р. американський вчений М. Мінський, який досліджував проблеми штучного інтелекту і способи подання знань у комп'ютері. В основу теорії фреймів покладено гіпотезу про те, що знання про світ складається зі структурних осередків, тобто певних сценаріїв з фіксованим набором стереотипних ситуацій – фреймів.

У лінгвістиці термін «фрейм» вперше був використаний у 1980-х роках Ч. Філлмором у рамках фреймової семантики для визначення системи понять мови, розуміння і вживання якої ґрунтується на сукупності людських знань і досвіду у певний період часу. Фрейм Ч. Філлмора є семантичною схемою світу, елементи якого описуються певними лексичними одиницями. Таких схем-фреймів утворюється величезна кількість залежно від культурних традицій, галузі людської діяльності, конкретних ситуацій, мотивацій того, хто говорить тощо [9, с. 55].

Фрейми дають можливість протиставляти матеріал двох мов, оскільки фреймовий підхід передбачає аналіз багатьох факторів, серед яких соціальні, психологічні, культурологічні, що впливають на наповнення фрейму [8, с. 397].

Поняття фрейму також стало ефективним інструментом для пояснення процесу перекладу та втілило в життя когнітивне перекладознавство – міждисциплінарне дослідження ХХІ ст., що перети-

нається з когнітивною лінгвістикою, когнітивною психологією та дослідженнями перекладу [10, с. 67].

Учені запропонували різні варіанти класифікації фреймів, що можуть застосовуватися при перекладі художнього тексту. Так, наприклад, за типом інформації, яку репрезентує фрейм, В. Хайруллін виділяє два типи фреймів: когнітивно-семантичні, що відображають специфічні структури мислення, і культуральні, що активуються за появи інформації про особливі елементи культури (реалій), що дозволяє виявити зв'язок культурологічних і когнітивних чинників у перекладі [11, с. 10]. Культурно-когнітивну складову поняття фрейм також виділяє в своїх роботах Д. Лі [13, с. 9].

Окрім того, науковець І. Ремхе поділяє усі фрейми на ситуативні та концептуальні. На думку дослідниці, концептуальний фрейм є певною базою для накопичення як знань про світ в цілому, так і знань, що мають відношення до окремої спільноти, що є реципієнтом тексту перекладу. Це знання, що дозволяють розуміти та інтерпретувати тексти на основі уявлень про явища, події та поведінку, властиву певному суспільству [6, с. 94]. Як зауважив Ч. Філлмор, концептуальний фрейм – це цілий набір асоціацій та інформації, що активується одним словом [9, с. 59]. Концептуальний фрейм дозволяє перекладачеві додумати або здогадатися про значення слова і всього контексту за допомогою асоціативного поняттєвого ряду, що викликається у свідомості. Водночас, ситуативний фрейм у перекладі представляється як структура знань, які репрезентують переважно денотативні реалії [6, с. 95]. У такому випадку слово в тексті оригіналу провокує виникнення низки образів, пов'язаних із реальною ситуацією його використання, включаючи об'єкти, дії з цими об'єктами, учасників дії та ін. Тобто така сукупність елементів відноситься до певної ситуації, взятої з людського досвіду, і є необхідною для розуміння обраного контексту і передачі його на мову перекладу.

Ідея поділу фреймів використовується у когнітивній семантиці М. Болдирева. На основі розрізнення знань мовного і немовного характеру дослідник виокремлює ситуаційний і класифікаційний типи фреймів [1, с. 65]. Особливу увагу на такий двосторонній сутності фрейму зосереджував також М. Гарбовський, однак класифікаційний фрейм він називає статичним, а ситуаційний – динамічним. Так, статичний фрейм постає «системою знань про ту чи іншу прецедентну або типову ситуацію реальної дійсності, яка склалася

у свідомості перекладача на основі попереднього досвіду» [2, с. 525], тоді як динамічний фрейм «виникає у свідомості індивіда під впливом тих чи інших подразників, які активізують наявну у нього систему знань» [2, с. 525].

Цей поділ обумовлений тим, що в будь-якому пізнавальному процесі неминуче виявляються два виміри: статичний, що відображає певний результат (у вигляді наявного знання), і динамічний, пов'язана з самими розумовими операціями, що ведуть до досягнення цих знань, а також спрямованими на їхню інтерпретацію або переосмислення [1, с. 37].

На нашу думку, саме така диференціація на статичний та динамічний фрейм має велике значення для розгляду перекладацького процесу, коли статичні знання, що закладені у тексті автор оригіналу вихідної мови, перетворюються на динамічний фрейм під впливом подразників, що виникають на різних етапах перекладу художнього тексту.

Науковці виділяють декілька основних етапів перекладацького процесу. Л. Нефедова зазначає, що на етапі розуміння перекладач сприймає іншомовний текст і осягає його зміст на основі пошуку фреймових відповідностей знань, закладених у тексті. На етапі перекладу здійснюється уявне створення динамічних фреймів (ситуативних і класифікаційних) на основі тексту оригіналу і їх співвіднесення з еквівалентними їм фреймовими структурами у мові перекладу. На останньому етапі перекладач породжує текст іноземною мовою з урахуванням його синтагматичних і синтаксичних особливостей [5, с. 93].

Як підкреслює І. Ремхе, «актуалізація фреймів у професійного перекладача починається відразу після прочитання заголовка» [6, с. 99]. Таким чином, спочатку виникає візуальне уявлення об'єкта, описаного в тексті оригіналу. Виокремивши основні моменти змісту тексту, перекладач думками переноситься в певну ситуацію, що супроводжує в подальшому весь перекладацький процес і сприяє концентрації на важливих деталях і відношеннях, відповідних реальної дійсності [6, с. 99].

Тобто, осягнувши сенс тексту, перекладач «по цеглинці» відтворює його засобами іншої мови, збирає його семантико-синтаксичні структури в єдине ціле.

Дослідження паралельних перекладів художніх текстів в українській та кримськотатарській мові дозволило припустити, що

формування статичного і динамічного фреймів відбувається у певних умовах. Так, статичний фрейм вбирає в себе знання, одержувані перекладачем протягом усієї професійної діяльності. Фрейм в даному випадку структурує усю відому перекладачеві інформацію щодо конкретної теми.

Для динамічного фрейму джерелом його наповнення виступає текст, призначений для перекладу. Відповідно уявна вибірка інформації відбувається на основі змісту тексту. Таким чином, динамічний фрейм відрізняється не лише тематичною, а також і контекстуальною обумовленістю.

Виокремлюючи інформацію з тексту, перекладач співвідносить її з власними знаннями з певної тематичної галузі, що зберігаються у його ментальному лексиконі. Починаючи з етапу розуміння, відбувається зіставлення ситуації, що виводиться з тексту оригіналу, до власних уявлень про ситуацію. За словами М. Гарбовського, переклад може бути успішним, якщо когнітивний досвід перекладача дорівнює або перевищує когнітивний досвід автора. У цьому випадку, статичний латентний фрейм вбирає в себе і фрейм динамічний, викликаний текстом оригіналу [2, с. 525].

Для прикладу візьмемо уривок художнього твору М. Матіос «Армагедон уже відбувся», кримськотатарський переклад до якого зробила Ш. Саті. Як посередник між двома концептуальними системами, вона внесла деякі зміни, щоб зробити текст більш природним для цільового читача. І оригінал, і переклад містять ідіоматичні вирази, культурно-марковану лексику, що підкреслює ментальність українців та кримських татар.

Хоч би ти вже сидів маком! Я ж тобі казав! А ти мене слухав? Хто тут байдики бив? Я чи ти? Чи, може, Орест волочився за малолітками, замість того, щоби пильнувати старого? Чи то лише мені треба?

*Sen bare **susip otur!** Men saña ayta edim! Amma meni diñlediñmi? Kim minda **köpek suvarıp yürdi?** Menmi, senmi? Ya da belki Orest, qartm közetmek yerine, **genç qızlar peşinden süyrekli**di? Ya da bu tek maña kerekmi?*

Для українського читача фразеологізм «сидіти маком» означає потрапити у скрутне становище, зазнати невдачі в чому-небудь. Однак у цьому контексті прямим значенням є «сидіти тихо, мовчати». Як бачимо, перекладач має спиратися на динамічний фрейм, розу-

міючи, що малося на увазі, з самого контексту ситуації, оскільки статичні знання не допомогли б влучно інтерпретувати сенс речення, вказавши перекладачеві лише на перше, у цьому випадку невдале, значення. Українська ідіома «*бити байдюки*» влучно перекладена прямим кримськотатарським відповідником «*köpek suvarıp yırtık*», що означає «нічого не робити, валяти дурня», таким чином передаючи статичний фрейм «неробство» у свідомості кримськотатарського читача. Емоційно-забарвлений вислів «*волочився за малолітками*» інтерпретований перекладачем за допомогою перифрази та прийому додавання, де «*genç kızlar peşinden süyrekledi*» дослівно означає «пластувати за молодими дівчатами». Використання такого прийому зумовлене відсутністю у кримськотатарській мові категорії роду, то ж таке уточнення сприятиме правильному розумінню динамічного фрейму «залицання» кримськими татарами.

У другому фрагменті уривку з того ж твору перекладач застосує прийом антонімічного перекладу, що полягає у передачі поняття протилежним, тобто антонімом українського відповідника. Так, фразу в межах динамічного фрейму «здоров'я» «*зробив вас не каліками*» Ш. Саті передає як «*sağ-salim büyütti*», тобто «виростив здоровими». Фразеологізм «*убратися в пір'я*» постає у свідомості українців у першому значенні «зростати, мужніти, набиратися досвіду». Зі змісту твору ми розуміємо, що передусім мається на увазі інше значення, що відбивається у фреймі «гроші»: «поліпшувати своє матеріальне становище; ставати заможним, багатіти». Саме тому перекладач обирає конструкцію «*ayaqlar üzerinde turmaq*», що означає «ставати на ноги».

*Якби ми з вами були жили по-людськи, то я мав би по совісті поділити між вами всіма ті статки та й умерти собі спокійно. Але ми жили не по-людськи, бо так діти з татом не живуть, а тато зробив вас не каліками, і поки можна було, то тато з вами був по-людськи, а коли ви, хлопці, **убралися в пір'я**, то вам тато став уже потрохи та й заважати.*

*Eğer biz siznen insancasına yaşasa edik, men bu varyetni arañızda insafnen paylaştırıp, raat öler edim. Amma biz sizlennen insancasına yaşamadıq ki, balalar öz babasinen öyle yaşamazlar, babañız sizni **sağ-salim büyütti**, çaresi olğanı qadar adamcasına baqtı, amma siz, oğlanlar, öz **ayaqlarñız üzerinde turğandan soñra**, babañız sizge keder etmege başladı.*

Висновки. Отже, фреймовий підхід пропонує вагому теоретичну основу для вивчення та збереження ментальних образів, закладених автором вихідного тексту та переданих перекладачем, і для розкриття динамічного процесу в точному відтворенні інформації. Оскільки фрейми представляють статичні та динамічні явища, вони ефективно працюють для опису та пояснення розумової роботи перекладача. Перекладачів, з погляду семантики фреймів, можна розглядати як творців, які, оперуючи фреймами, прагнуть досягти когнітивної еквівалентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов: ТГУ, 2002. 123 с.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода. Москва: Изд-во Московского университета, 2007. 544 с.
3. Гофман И. Анализ фреймов: Эссе об организации повседневного опыта. Москва: Институт социологии РАН, 2004. 752 с.
4. Злобин А. Н. Перевод в когнитивном формате знания. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2012. 152 с.
5. Нефёдова Л. А. Когнитивные особенности перевода научно-технического текста. *Вопросы когнитивной лексики*. 2008. № 2. С. 91–101.
6. Ремхе И. Н. Переводческий процесс в аспекте когнитивного моделирования. Фрейм в качестве когнитивного основания структуризации знаний технического переводчика : монография. Москва, 2015. 144 с.
7. Словник фразеологізмів української мови / В. М Білоноженко та ін.; за заг. ред. В. О. Винник. Київ: *Наукова думка*, 2003. 788 с.
8. Тишко О. В. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2009, № 11. С. 391–399. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2009_11_67.
9. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*, 1988. № 23. С. 52–92.
10. Фурсова И. Н. Когнитивный подход в переводоведении. *Lingua mobilis*. 2013. № 6 (45). С. 66–73.
11. Хайруллин В. И. Перевод и фреймы. Москва: Либроком, 2010. 144 с.
12. Эмирова А. М. Русско-крымскотатарский учебный фразеологический словарь. Симферополь: *Доля*, 2004. 176 с.
13. Lee D. *Cognitive Linguistics: an Introduction*. Oxford University Press, 2005. 224 p.
14. Minsky M. *Framework for Representing Knowledge*. New York: McGraw-Hill, 1975. P. 211–277.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Матіос М. Армагедон уже відбувся. *Кримський інжир*: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 374–398 с.

2. Matios M. Ahırzaman artıq kelgen / перекл. з укр. Ш. Саті / *Кримський інжир*: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 399–422 с.

Alina BONDARENKO, applicant

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID ID: 0000-0002-2936-3986

THE FEATURES OF FRAME INTERPRETATION IN TRANSLATION (on the material of ukrainian and crimeaan tatar languages)

The article reveals the meaning and structure of the concept of "frame" in modern linguistics, as well as outlines the main approaches to the classification of the frame in translation studies as an effective tool to explain the translation process. Later, this classification is used to analyze a number of examples taken from the story of M. Mathios "Armageddon has already taken place", translated by Sh. Sati for the first Ukrainian-Crimean Tatar literary competition "Qırım İnciri" ("Crimean Fig"). The special conditions of formation of static and dynamic frames are investigated on examples in the article, and also advantages of use of frame translation for preservation of mental images of the people are shown. The article demonstrates the relevance of frame interpretation of a literary text from Ukrainian into Crimean Tatar as a means of solving problems that arise when translating mental images reflected in the culturally marked vocabulary of the original work into another language in different cultural environment. Finally, the article proves that the frame approach offers a solid theoretical basis for studying and preserving the mental images proposed by the author of the source text and reproduced by the translator, and provides a basis for studying the dynamic process underlying the ability to reproduce information with minimal distortion. Taking into account that frames represent static and dynamic phenomena, I have to admit that it works effectively to describe and explain the translator's mental process. Translators, in terms of the semantics of frames, can be seen as creators who, operating on frames, seek to achieve cognitive equivalence.

Keywords: *frame, cognitive unit, interpretation, situational equivalent, dynamics, statics.*

REFERENCES

1. Boldyrev N. N. Kognitivnaya semantika. Tambov: TGU. 2002. 123 s.
2. Garbovskiy N.K. Teoriya perevoda. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta. 2007. 544 c.
3. Gofman I. Analiz freymov: Esse ob organizatsii povsednevnogo opyta. Moskva: Institut sotsiologii RAN. 2004. 752 s.
4. Zlobin A. N. Perevod v kognitivnom formate znaniya. Saransk: Izd-vo Mordov. un-ta, 2012. 152 s.
5. Nefedova L. A. Kognitivnyye osobennosti perevoda nauchno-tehnicheskogo teksta. Voprosy kognitivnoy leksiki. 2008. № 2. S. 91–101.
6. Remkhe I. N. Perevodcheskiy protsess v aspekte kognitivnogo modelirovaniya. *Freym v kachestve kognitivnogo osnovaniya strukturizatsii znaniy tekhnicheskogo perevodchika*: monografiya. Moskva. 2015. 144 s.
7. Slovyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy / V. M Bilonozhenko ta in.; za zah.red. V. O. Vynnyk. Kyiv: *Naukova dumka*, 2003. 788 s.
8. Tishko O. V. Lingvistichniy analiz ponyattya freymu. *Naukovi zapiski Natsionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya»*. 2009. № 11. S. 391–399.
9. Fillmor Ch. Freymy i semantika ponimaniya. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. 1988. № 23. S. 52–92.
10. Fursova I. N. Kognitivniy podhod v perevodovedenii. *Lingua mobilis*. 2013. № 6 (45). S. 66–73.
11. Khayrullin V. I. Perevod i freymy. Moskva: Librokom. 2010. 144 s.
12. Emirova A. M. Russko-krymskotatarskiy uchebniy frazeologicheskiy slovar. Simferopol: *Dolya*, 2004. 176 s.
13. Lee D. Cognitive Linguistics: an Introduction. Oxford University Press, 2005. 224 p.
14. Minsky M. Framework for Representing Knowledge. New York: McGraw-Hill, 1975. P. 211–277.

SOURCES

1. Matios M. Armahedon uzhe vidbuvsia. *Krymskiy inzhyr: antolohiia / ukladachi Alim Aliiev, Anastasiia Levkova*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2019. 374–398 s.
2. Matios M. Ahirzaman artiq kelgen / perekl. z ukr. Sh. Sati / *Krymskiy inzhyr: antolohiia / ukladachi Alim Aliiev, Anastasiia Levkova*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2019. 399–422 s.

Дата надходження до редакції – 24.11.2021
Дата затвердження редакцією – 15.12.2021